

С. А. Цвілюк

ІСТОРИЧНА ДОКУМЕНТАЛІСТИКА ПРО УПА ОДЕСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ

*До 75-річчя від дня народження доктора історичних наук,
професора, заслуженого працівника освіти України*

Г. І. Гончарука

Ключові слова: ОУН — УПА, документальна література, Одеські історії.

Ключевые слова: ОУН — УПА, документальная литература, Одесские истории.

Key words: OUN — UPA, non-fiction, Odessa historians.

Про діяльність ОУН–УПА, котрі впродовж цілого десятиліття боролись проти могутнього тоталітарно-комуністичного монстра, яким був Радянський Союз, відстоюючи віковичну національну ідею незалежної Української Соборної Держави, у вітчизняній та зарубіжній історіографії присвячено чимало наукових досліджень, мемуарних свідчень й публіцистичних творів. Література цієї проблематики радянських часів носила, головним чином, суб'єктивно-викривальний характер з неодмінно негативною оцінкою українського повстанського руху й звинуваченням повстанців у бандитизмі. А сама тема українського повстанства для наукових досліджень була повністю закрита. Напрямок зображення тих складних і трагічних подій, оснований на документальних матеріалах, із висвітленням реальних історичних фактів був присутній тільки у виданнях зарубіжних авторів та представників української діаспори.

В умовах державної незалежності України ситуація змінилася докорінно. Науковці мають можливість вести дослідницьку роботу з даної проблеми, ґрунтуючись на документальних матеріалах, які зберігалися раніше в закритих спецхранах із грифом «цілком секретно», і реаліях подій. Одними із перших дослідників цього напрямку стали В. І. Сергійчук та С. Л. Рудницький [1]. Завдяки творчим зусиллям цих дослідників, а також О. Вовка, І. Павленка, Ю. Черченка та інших вийшли друком збірники документальних джерел про діяльність ОУН — УПА, складених безпосередньо на основі документів

і матеріалів архівних фондів України та Росії [2]. Цей джерелознавчий матеріал дає можливість познайомитись з реальними подіями, що відбувались в роки жорстокої боротьби українських повстанців проти ворожих сил нацизму і більшовизму на території України.

До цієї теми останнім часом активно долучились й одеські історики Григорій Гончарук та Олександр Нагайцев (нині покійний). Звертає на себе увагу послідовність і непохитна логіка, з якою вони впродовж ряду років вивчають документи визвольних змагань на теренах України. Про це свідчать самі назви їхніх книг даної проблематики: «Нацистські документи про УПА. Різночитання», «Українські повстанці в радянських літературі та документах 1944–1953 років», «Розправа: Українське Повстанство в радянських документах 1954–1964 років. Частина друга», «Нерівна боротьба тривала: Етнічний потенціал руху за незалежну Україну за вітчизняними документами 1965–1974 років. Частина третя [3].

Книги Г. Гончарука і О. Нагайцева являють собою справжній прорив в історіографії складної українознавчої проблеми. Адже за радянських часів література про УПА була представлена не в документах (радянська історіографія аж ніяк не була в цьому зацікавлена), а переважно суб'єктивними мемуарами чи творами відвертого антиоунівського українофобського спрямування. Так, в одному із харківських видавництв нещодавно вийшла книжка групи авторів під претензійною назвою — «Без срока давности». В ній на основі вже неодноразово спростованих звинувачень робиться спроба поширити часткове на загальне — звинуватити у злочиннях, що чинилися окупантами та їх тимчасовими союзниками, всіх, хто брав участь в русі за відродження української державності чи співчував їм, при цьому незалежно — чинив він чи не чинив злочини. Цей прийом не новий — вся подібна література радянського періоду будувалась саме за таким принципом, зображуючи оунівців тільки в негативному плані; її автори, заперечуючи правомірність самої боротьби українського народу за незалежність своєї країни, як правило, не турбувались про об'єктивність висвітлюваних ними подій.

Вищеназвані книги відрізняються від харківського варіанту та йому подібних творів висвітлення жорстокої боротьби на українській землі в середині XX століття тим, що їхні авто-

ри досліджують проблеми повстанської боротьби за незалежну Україну на базі реальних подій, багаторазово підтверджених документальними матеріалами. На відміну від позицій, що базуються на старих радянських стереотипах відносно повстанського руху, в них розкривається конкретна динаміка протиборства, показано зміни в тактиці боротьби за роками й напрямками. При цьому важливо підкреслити, що поряд з відомими архівними матеріалами українських та російських фондів використано чимало нових, нещодавно відкритих документальних джерел. Це значно розширює межі об'єкту дослідження.

Зокрема, вони першими випустили оригінальну історіографічну працю під назвою «Українська Повстанська Армія в літературі і документах», в якій детально проаналізували українські та зарубіжні дослідження про УПА, видані в 1940–1990 роках, котрі ґрунтувались на документальних джерелах трьох протиборствуючих сторін — радянської, нацистської та українсько-оунівської.

Предметом іншого оригінального дослідження Г. І. Гончарука і О. Ю. Нагайцева став аналіз документів про діяльність Української повстанської армії під час Другої світової війни, які ввійшли до тритомного збірника німецьких документів, що вийшов друком у Канаді в 1983 і 1991 роках. Крім самих документальних матеріалів, кожна книга містить резюме укладачів українською та англійською мовами. Фактологічний матеріал цих документальних збірників також зацікавив авторів, які в 2003 році випустили книгу «Нацистські документи про УПА: Різночитання», наблизивши, таким чином, до широкого читача України зміст надзвичайно важливих документів про героїчну боротьбу УПА на два фронти — проти німецько-фашистських окупантів та радянських військ.

У цій праці представлено понад двісті резюме до німецьких документів українською мовою канадських авторів та коментарі авторів даної книги, виконані російською мовою. У своїх коментарях автори критично розглядають німецькі джерела про УПА відносно їх достовірності й тлумачення, порівнюючи з документами з інших джерел, уточнюють дані, показують важливе значення їх опублікування.

Цілком логічні по кожній розглянутій книзі авторські висновки, в яких відображено тематичні сюжети німецьких дже-

рел: чисельність повстанських формувань, їхня боротьба, втрати та інші напрямки. Наприклад, у висновках по першій книзі відзначається, що чисельність окремих повстанських загонів складала від 1000 до 6000 бійців, а загальні сили нараховували: 20 тис. чоловік у Тараса Боровця на осінь 1943 року і понад 40 тис. у Романа Шухевича на кінець липня 1944 року. За період з квітня 1941 року по червень 1944 року про бойові дії повстанців проти німецьких окупантів говориться в п'яти документах, про бої з радянськими військами і партизанами — більш як в десяти, а проти поляків — в чотирьох.

В книзі другій аналізуються матеріали за серпень 1944 — квітень 1945 років. В ній чисельність повстанців називається від 40 тис. до 100 тис. чоловік. Тут німецькі документи не фіксують бойових дій формувань УПА. Зате за радянськими даними, боїв було чимало. Лише на карті генштабу СРСР були нанесені дані про 410 збройних зіткнень частин УПА з радянськими військами за період з 19 лютого по 20 вересня 1944 року, в результаті чого 13.024 повстанці було вбито і 7.448 чоловік узято у полон.

У висновках по третій книзі в основному виділено форми підпільної боротьби оунівських формувань. Тут ідеться про те, що упродовж перших двох років війни учасники руху за незалежну Україну зазнали значних втрат. В листопаді 1941 року німецькі каральні органи отримали наказ СД за № 12432, в якому говорилося: «Встановлено, що рух Бандери готує повстання в Рейхскомісаріаті (Україні), метою якого є створення незалежної України. Всі активісти руху Бандери повинні бути заарештовані й після допиту таємно знищені як грабіжники. Протокол допиту переслати по інстанції. Цей лист має бути знищений командиром негайно після прочитання». Достовірність цього документа автори підтверджують й іншими джерелами.

В третьому томі видання наведено десятки документів про криваві переслідування гітлерівцями учасників і прибічників руху С. Бандери як в Україні, так і в самій Німеччині та інших країнах, окупованих гітлерівськими військами. Так, наприкінці 1941 — упродовж 1942 років були заарештовані і розстріляні сотні бандерівських активістів по всій Україні — у Вінниці, Житомирі, Кременчуку, Чернігові, Рівному, Миколаєві, Білій

Церкві, Луцьку, Донецьку, Херсоні. Оперативні зведення німецької поліції та інших каральних органів рясніють даними про арешти прибічників незалежності України у Києві, Львові й багатьох інших містах. Тільки за 12 днів грудня 1942 року окупанти заарештували 75 чоловік, у тому числі два місцевих керівники ОУН і п'ять українських поліцейських. У другій половині грудня арешти відбулися в Берліні й в Україні (Полтава і Миколаїв), в лютому 1943 року під час чергової акції проти бандерівців у Німеччині до в'язниці було кинуте 136 чоловік...

Із наведеної в книзі таблиці хронологічних і кількісних характеристик німецьких документів про історію УПА, вміщених в канадському тритомнику, видно, що найбільше документальних матеріалів відноситься до 1941 і 1944 років — періоду особливо напруженої боротьби національних патріотичних сил за незалежність України.

Викликають неабиякий інтерес матеріали, що відображають український антифашистський рух на завершальному етапі війни. Коли гітлерівська Німеччина опинилась перед лицем тотальної катастрофи, її військові кола почали шукати зв'язків з ОУН і УПА та українським визвольним підпіллям — силами, які вели боротьбу проти більшовицької окупації України. До честі останніх, гітлерівці практично не знайшли у них позитивного відгуку.

Окремо слід наголосити на питанні відносно достовірності нацистських документів. Сумніви щодо цього спростовуються опублікованими документами про УПА, що характеризують діяльність відповідних органів, і котрі були віднайдені в архівах не тільки України, але й Москви та Сполучених Штатів Америки. Про достовірність цих документів переконливо свідчить їхній збіг як за часом, так і за змістом, що підтверджує їх незаперечну ідентичність.

Г. Гончарук і О. Нагайцев виходять із правди історії — тієї міцної основи, на котрій базується сучасна вітчизняна наука і законодавство України. Як відомо, нині визнаються тільки ті особи, злочини яких доведено судом і покарано сучасним законодавством. Тому автори даного дослідження пишуть про рядових учасників повстанського руху, відстоюють їх інтереси, їхніх сімей, а також українських громадян, які співчували повстанцям і допомагали їм в справедливій боротьбі. Вони реабі-

літовані незалежною Україною. Таких повстанців переважна більшість, а це десятки тисяч українських патріотів зі своїми людськими долями. Перебуваючи в повстанських загонах, вони боролись за незалежність своєї країни, а це ніяким чином не може трактуватись як злочин. Для них несправедливі звинувачення у співпраці з окупантами, пособництві їм тощо; вони самі брали найактивнішу участь у кровопролитній боротьбі проти окупантів. В цьому і полягає відмінність даних документальних досліджень.

Дослідники наводять порівняльні дані про людські втрати з обох боків, вони свідчать про незрівнянно величезні втрати з боку українських повстанців. Упродовж десяти років боротьби Українська повстанська армія втратила вбитими понад 121 тисячу своїх бійців і командирів, понад 285 тисяч чоловік були захоплені в полон гітлерівськими і радянськими військами, а також 115 тисяч бойовиків добровільно здалися радянським властям, опинившись у гулагівських концтаборах. Всього понад півмільйона українських патріотів, які боролись проти німецьких та радянських регулярних військ за незалежність України, загинули або опинились у руках ворога [4, 334–335].

Можна цілком погодитись з висновком, наведеним авторами у своїй книзі «Украинские повстанцы в советских литературе и документах»:

«...Победой завершая Великую Отечественную войну, — пишут они, — тоталитарный режим Сталина столкнулся в Украине с сильным националистическим противодействием в лице ОУН, УПА и УНРА, которые сумели в тяжелых условиях оккупации создать политические и другие структуры, многотысячные войсковые формирования, подготовить необходимые кадры для развертывания вооруженной борьбы за независимую Соборную Украину, получить на это благословение поместной церкви, а также поддержку значительной части местного населения.

Однако это национально-освободительное движение, прогрессивное и демократическое, справедливое и политическое по своей сути, было воспринято как реальную угрозу многолетнему деспотическому режиму. Поэтому для его подавления сталинское руководство бросило регулярные правительственные войска и карательные органы, а мощные средства пропаганды — на дискредитацию идеи самостоятельности Украины, обвиняя

лидеров движения в связях с оккупантами и зарубежными спецслужбами» [4, 332].

Своєрідним продовженням попередніх п'яти наукових праць, присвячених українському національно-визвольному руху, є нещодавно випущена документальна книга, підготовлена Г. І. Гончаруком, О. Є. Нагайцевим і О. О. Шановською «Украина: Предраассветные сражения: Сопротивление власти в советских документах 1975–1991 годов» [5]. Головний її зміст — питання, пов'язані із політичними репресіями та обороною національних і людських прав в Україні, з багатогранним рухом опору в 1970–1980-ті роки. Книга на основі документальних даних відображає різні форми національно-визвольної боротьби українських патріотів із комуністичною владою.

Таким чином, документальна література, що з'явилася останнім часом в Україні, у тому числі підготовлена одеськими дослідниками, переконливо засвідчує реальну — надзвичайно складну і трагічну — історію десятилітньої героїчної боротьби українських повстанських сил, що мала своєю метою відновлення незалежної Української Суверенної Держави і позбуття режимів репресивних тоталітарних систем — нацистського і сталінського. Автори досліджень, виходячи з об'єктивних принципів й правди історії, показують, що протистояння загонів УПА проти регулярних військ і каральних органів СРСР (як і свого часу проти німецько-фашистських окупантів), котрі мали величезний досвід репресивно-терористичної діяльності, спрямованої проти власного народу, завершилась поразкою. Самовідданий саможертвований виступ сотень тисяч українських патріотів, на жаль, був приречений — надто нерівні сили протистояли їм у цій справедливій національно-визвольній боротьбі.

Джерела та література

1. *Сергійчук В.* ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. — Київ: Дніпро, 1996; Його ж: Десять буремних літ. — К.: Дніпро, 1998; *Рудницький С. Л.* Чому ми хочемо самостійної України? — Львів: Світ, 1994.
2. Видання Головного Командування УПА. Нова серія Літопису УПА. — Київ — Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 1995; Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: Директивні документи ЦК Компартії України. 1943–1959. Нова серія. Том 3. — Київ —

- Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 2001; Українська Головна Визвольна Рада: Документи. — Нью-Йорк; Київ; Львів, 1994. Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів. — Львів, 2004.
3. Гончарук Г. И., Нагайцев А. Е. Нацистские документы об УПА. Разночтения. — О.: Астропринт, 2003; Їхня ж: Украинские повстанцы в советских литературе и документах 1944–1953 годов. — О.: Астропринт, 2004; Їхня ж: Расправа: Украинское Повстанчество в советских документах 1954–1964 годов. Часть вторая. — О.: Астропринт, 2006; Їхня ж: Неравная борьба продолжалась: Этнический потенциал движения за независимую Украину по отечественным документам 1965–1974 годов: Часть третья». — О.: Астропринт, 2009.
 4. Гончарук Г. И., Нагайцев А. Е. Украинские повстанцы в советских литературе и документах 1944–1953 годов. — О.: Астропринт, 2004.
 5. Гончарук Г. И., Нагайцев А. Е., Шановская Е. А. Украина: Предрасветные сражения: Сопротивление власти в советских документах 1975–1991 годов. — О.: Астропринт, 2011.

Анотації

Цвилюк С. А. Историческая документалистика про УПА одесских исследователей.

В статье проведен обзор подготовленной одесскими историками документальной литературы, в которой показана борьба украинских повстанческих сил с гитлеровским и сталинским тоталитарными режимами за независимость Украины.

Tsvilyuk S. A. Historical documentary of Odessa researchers about UPA.

The article provides an overview of the nonfiction prepared by Odessa historians that shows the struggle of the Ukrainian insurgent forces against Hitler's and Stalin's totalitarian regime for the sake of Ukrainian independence.